

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Temple oaths in Ptolemaic Egypt : a study at the crossroads of law, ethics and religion

Massa, V.

Citation

Massa, V. (2018, December 6). *Temple oaths in Ptolemaic Egypt : a study at the crossroads of law, ethics and religion*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/67293>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/67293>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/67293> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Massa, V.

Title: Temple oaths in Ptolemaic Egypt : a study at the crossroads of law, ethics and religion

Issue Date: 2018-12-06

SAMENVATTING IN HET NEDERLANDS

In het Oude Egypte vervulde de eed een belangrijke juridische en sociale functie. Eden, die een intrinsiek onderdeel vormden van de juridische orale traditie, werden bij verschillende gelegenheden uitgesproken, bijvoorbeeld bij rechtsaangelegenheden zoals het afsluiten van zakelijke overeenkomsten en rechtszaken (juridische context), maar ook om bepaalde emoties, daden of deugden te benadrukken (niet-juridische context).

De godheid of de koning die aangeroepen werd (§ 1.2.2; § 3.2.2.1) stond garant voor de waarheid van de eed. De Egyptenaren waren er namelijk van overtuigd dat de goden in staat waren tot grote woedeuitbarstingen indien iemand onder ede leugens vertelde en de angst voor goddelijke sancties in geval van meened was diepgeworteld in de Oud-Egyptische samenleving (§ 1.1). Het is veelzeggend dat eden vaak bij de monumentale toegangspoort tot de tempel werden afgelegd (tempelpoorten werden in Ptolemeïsche inscripties regelmatig *Rwt-dj.t-M^c.t* ‘Poort van het geven van gerechtigheid’ genoemd). De poort werd namelijk beschouwd als de plaats waar god en mens elkaar ontmoetten, waar het sacrale en het wereldse elkaar raakten; de plaats ook waar de god in de volksreligie werd aanbeden, geraadpleegd en verzocht recht te spreken (§ 4.2.3.1).

Dit proefschrift concentreert zich op een type eed in de Ptolemeïsche periode (332–30 v. Chr.) die zijn naam ontleent aan de plaats waar hij gezworen werd, namelijk de tempeleed. Hiervan zijn vele Demotische en enkele Griekse voorbeelden bekend, in hoofdzaak afkomstig uit Boven-Egypte, vooral uit de Thebaanse regio en Pathyris. In het Ptolemeïsche Egypte hadden strijdende partijen de keuze tussen twee verschillende procedures om hun geschil te beslechten: bewijs leveren of een eed afleggen. Bij geschillen waarin de partijen nauwelijks over schriftelijke bewijsstukken beschikten, noch over getuigen die hun argumentatie konden onderbouwen, kon men één van de partijen (meestal de aangeklaagde partij) een tempeleed laten afleggen. Dit gebeurde op verzoek van de autoriteiten of van één van de partijen (§ 4.2.2.2). De meeste tempeleden werden gebruikt om een verklaring of getuigenis te bevestigen (assertorische eden) en hadden een beslissend karakter (decisoire eden); slechts enkele eden betroffen een belofte (promissorische eden) (§ 1.3.1). De partij die verzocht werd een beslissende eed te zweren had de mogelijkheid om dit daadwerkelijk te doen of te weigeren. In het eerste geval won hij de zaak, in het andere geval stelde hij de tegenpartij al bij voorbaat in het gelijk en verloor hij; hoe dan ook was het geschil beslecht met verschillende consequenties voor de winnende en de verliezende partij (§ 3.2.3; § 4.2.4).

Tempeleden werden gebruikt in juridische geschillen in de privésfeer die voortkwamen uit verkoop, leningen, schulden, huwelijksgeschillen, erfrecht, maar ook diefstal (§ 2.4.3.2; § 3.2.2.2). Zowel mannen als vrouwen konden een tempeleed zweren en werden daarbij geassisteerd door een vertrouwenspersoon die de eedtekst voorlas (vooral bij vrouwen) omdat

de partijen niet zelf konden lezen; vrouwen kwamen vaak voor in eden bij echtscheiding, waarbij zij moesten zweren geen overspel te hebben gepleegd tijdens het huwelijk noch iets van hun echtgenoot te hebben gestolen. Bij weigering om een dergelijke eed te zweren, waren de financiële consequenties van de scheiding nadeliger voor de vrouw (§ 3.2.2.3).

Formulering tempeleden. De tekst van een af te leggen tempeleed werd schriftelijk vastgelegd door professionele schijvers. Zij konden gebruikmaken van sjablonen zoals die in het juridische handboek P. Mattha (§ 4.5.2) staan vermeld. De meest complete opgetekende tempeleed bevat de volgende clausules (§ 3.1.2):

- I. protocol (vermeldt eedaflegger, plaats en datum van eedaflegging, en tegenpartij)
- II. eedtekst (aanroeping god en onderwerp)
- III. waarheidsformule (Thebe)
- IV. verloop van de procedure: consequenties bij eedaflegging of weigering; vermelding van eventuele eedhelpers
- V. schrijver van de eed
- VI. persoon aan wie de eed werd toevertrouwd (vertrouwenspersoon of ὀρκωμότης)
- VII. postscriptum over uitkomst eedaflegging (in ander handschrift; Pathyris)
- VIII. annotaties (in ander handschrift)

Decisoire tempeleden bevatten gewoonlijk in ieder geval clausules I, II en IV en promissorisches tempeleden clausules I en II (vaste clausules). De andere clausules (III en V-VIII) zijn optioneel, afhankelijk van de herkomst van de eden (Thebe of Pathyris) en van de procedurele fase (zie beneden). Met uitzondering van de eden op papyrus die in familiearchieven bewaard zijn gebleven als bewijsstuk, zijn alle eden op potscherven (ostraca) geschreven. De ostraca kunnen verdeeld worden in type A uit Thebe en Pathyris (vast: I, II en IV; optioneel: III, V, VI, VIII) en type B uit Pathyris (hetzelfde als type A + VII). De eden op papyrus zijn geclassificeerd als type C (dezelfde lay-out als type A of B, maar gekopieerd op papyrus in een ander handschrift). De meeste overgebleven tempeleden zijn van het type A (§ 3.1.3).

Procedure tempeleden. Zelfs een tekst die alle bovengenoemde clausules bevat geeft nog maar een gedeelte van de onderliggende procedure te zien. De volledige procedure, gereconstrueerd met aanvullende informatie uit P. Mattha (juridisch handboek) en P. Grenf. I 11 (Grieks dossier over een geschil beslecht d.m.v een tempeleed), omvat namelijk de volgende drie fases en zes stadia (§ 4.2.1):

Fase 1: De procedure voor de eedaflegging bij de tempel (§ 4.2.2)

Stadium A: Een tempeleed wordt aan één van de partijen opgelegd om een geschil te beslechten.

De tempeleden zelf vermelden niet expliciet tot welke autoriteiten de strijdende partijen zich wendden wanneer bewijzen en getuigen ontbraken, en wie het gezag had om één van hen (meestal de aangeklaagde) een beslissende eed te laten zweren. Op grond van aanwijzingen in de tempeleden zelf en aanvullende informatie uit P. Mattha en P. Grenf. I 11 kunnen we concluderen dat zowel professionele schrijvers, als de Egyptische rechters (*n3 wpt.w*) en functionarissen als de *strategos* en de *epistates* konden worden betrokken bij het oplossen van het geschil. De eed kon worden opgelegd door een van de benoemde autoriteiten of op verzoek van een van de partijen. In particuliere verenigingen werden de geschillen het liefst intern opgelost.

Stadium B: Formulering en het schrijven van de tempeleed op het ostracon.

Het protocol (I), de eedtekst (II) en de consequenties van de eed (IV) werden door een professionele schijver (V) geformuleerd en geschreven op een ostracon (type A). Dit ostracon was bedoeld als geheugensteun voor het uitspreken van de eed bij de tempel dezelfde dag of een paar dagen later (sporadisch weken of maanden later). In de tussentijd kon het ostracon met de eedtekst worden toevertrouwd aan een derde, de vertrouwenspersoon of *ópkwómōtēs* (VI), een vertegenwoordiger van de autoriteiten of een invloedrijk lid van de lokale gemeenschap, die samen met de partijen naar de plaats van de eedaflegging ging.

Fase 2: De procedure of eedaflegging bij de tempel (§ 4.2.3)

Stadium C: Eedaflegging bij de aangewezen tempel.

Dezelfde dag dat de eed was opgeschreven op het ostracon of een paar dagen later (meestal binnen een week), gingen de partijen, vergezeld door de vertrouwenspersoon, naar de aangewezen tempel om de eed af te leggen, doorgaans bij de monumentale poort. Partijen uit Theben zwoeren vaak in de tempels van Khonsu, Mont, of van Amun; maar ook in de tempel van Mont in Medamud; partijen uit Pathyris deden dat in de lokale tempel van Hathor, maar vooral in de tempel van Sobek in Krokodilopolis. Soms is er een connectie te zien tussen de aangeroepen godheid en het onderwerp van de eed (bijv. Mont en scheiding) en de voorkeur voor een bepaalde datum. De procedure bij de tempel kenmerkte zich door zijn mondelinge en openbare karakter. Behalve de partijen, konden er ook eedhelpers, familieleden, de vertrouwenspersoon, tempelpriesters, de autoriteiten of een vertegenwoordiger aanwezig zijn bij de ceremonie van eedaflegging. De eed moest worden uitgesproken; omdat de partijen zelf vaak niet konden lezen, las de vertrouwenspersoon of een priester (*p3 w**c**b*) de eedtekst voor, waarna de partij de eedtekst herhaalde of bevestigde met de waarheidsformule (III). Symbolische gebaren of handelingen tijdens het zweren van de eed zijn niet gedocumenteerd, op één geval na (P. Grenf. I 11). Eedhelpers, meestal familie van de eedaflegger, kon verzocht worden om onder ede een verklaring af te leggen omtrent de geloofwaardigheid van de eedaflegger en de waarheidsgetrouwheid van zijn eed.

Stadium D: Uitkomst van de eedaflegging.

Een postscriptum (VII) over de uitkomst van de eedaflegging kon worden toegevoegd aan de eedtekst op het ostracon (type B) door bijvoorbeeld een priester van de tempel waar de eed was afgelegd. Een dergelijke annotatie is vooral te vinden in eden uit Pathyris.

Fase 3: De procedure na de eedaflegging bij de tempel (§ 4.2.4)

Stadium E: Beslechting van het geschil en de juridische consequenties van de eed.

Als de eed was gezworen (IVa), won de eedaflegger de zaak en moest zijn tegenstander alle claims laten vallen. Bovendien kon de verliezende partij meestal een zogenaamd ‘afstanddocument’ ondertekenen waarbij hij afzag van verdere rechtsvervolgung van de winnaar. Aan de andere kant, als de partij die de eed had moeten afleggen weigerde dit te doen (IVb), gaf hij zodoende toe schuldig te zijn en werd hij dus geconfronteerd met de consequenties die op het ostracon waren genoteerd. Dit kon ook verdere tussenkomst van juridische autoriteiten inhouden (o.a. de *strategos* en de *epistates*) die de sanctie voor het afwijzen van de eed moesten vaststellen en ervoor zorgen dat aan de juridische gevolgen van deze weigering was voldaan. In sommige gevallen moest de aanklager een ‘schattingseed’ zweren over bijvoorbeeld een gestolen object (‘estimatory oath’ § 1.3.1).

Stadium F: Kopie of de eed op papyrus.

De clausules van de ostraca type B, in ieder geval het protocol (I), de eedtekst (II) en de consequenties van de eed (IV), plus het postscriptum met de uitslag van de eedaflegging (VII) konden worden gekopieerd op papyrus (type C) en gegeven aan de winnende partij om als bewijs van eigendom in zijn familiearchief te bewaren (vooral in geval van onroerend goed).

Voorgangers van de Ptolemeïsche tempeleden. De eed in het Oude Egypte heeft een lange en rijke geschiedenis. In de Faraonische Periode (ca. 2600–1070 v. Chr.) werden promissorischeden vooral gebruikt bij mondelinge overeenkomsten om de nakoming van een contractuele verplichting te garanderen, of tegen openstaande vorderingen, maar ook om de waarheid van een verklaring in de rechtzaal te waarborgen, of als ambtseden (§ 2.2.3.1). Assertorische eden daarentegen kwamen slechts af en toe voor in contracten; hun gebruik is vooral te zien in gerechtelijke procedures (§ 2.2.3.2). Eden werden soms aan het eind van een rechtszaak opgelegd door de autoriteiten, maar het waren geen beslissende eden; de juridische geschillen konden jarenlang worden voortgezet en de eden meerdere keren worden afgelegd.

In de Late Periode (ca. 1070–664 v. Chr.) waren eden, vooral promissorischeden, een vast onderdeel van abnormaal hieratische contracten; in vroeg-demotische contracten werden de eden echter vanaf de 26ste dynastie vervangen door vaste, gestandaardiseerde juridische clausules geformuleerd door een notaris (§ 2.3.3.1). Voor het eerst zijn beslissende eden opgetekend (abnormal hieratische P. Louvre E 3228c, P. Louvre E 7861 en P. Louvre E 7848 en P. Rylands 9, col. XX, 16-17). Deze teksten, aan de ene kant het eindproduct van een lange traditie van eedaflegging, en aan de andere kant, de eerste van een nieuwe ontwikkeling, zijn de voorlopers van de Ptolemeïsche tempeleden (§ 2.3.3.2).

In de Ptolemeïsche Periode (332–30 B.C.) werden contractuele promissorischeden nog steeds gebruikt, maar vooral in contracten betreffende overheidszaken (Griekse konigseden; § 2.4.3.1). In demotische contracten waren de eden inmiddels definitief vervangen door vaste juridische clausules; tempeleden werden juist gebruikt om juridische geschillen in de privésfeer te beslechten waarbij er geen bewijs voorhanden was, of wanneer bewijsmateriaal onvoldoende, onduidelijk of zelfs betwist was (§ 2.4.3.2).

Nieuw tekstmateriaal. In dit proefschrift worden 15 onuitgegeven demotische tempeleden uit de collectie van het Egyptische Museum te Turijn en 6 Griekse tempeleden uit verschillende collecties in translitteratie en vertaling gepresenteerd.

De demotische eden komen uit Pathyris en hebben betrekking op geschillen omtrent familiezaken zoals scheiding en erfenis (teksten 1-4); dagelijkse transacties zoals betalingen van gegeven objecten en zuiverheid of landbouwproducten (teksten 5-9); diefstal (teksten 10-15). De Griekse eden komen uit Thebe en Koptos en betreffen dagelijkse transacties (16, 18, 19); een Egyptisch contract (tekst 17); letsel tijdens een vechtpartij (tekst 20) en het betalen van entreegeld van een vermoedelijk religieuze vereniging (tekst 21).